

O metodě v právní vědě u Montesquieua: příklad XXVIII. knihy *Ducha zákonů*

Hana Fořtová*

Abstrakt: Text se zabývá XXVIII. knihou *Ducha zákonů* věnovanou praktice soudního souboje, která v jistém stupni vývoje francké monarchie nahrazovala soudní proceduru. Cílem je na tomto příkladu pochopit autorovo pojetí „metody v právní vědě“. Montesquieu napříč celou knihou zdůrazňuje, že jeho cílem není „výklad“ zákonů, ale jejich „promýšlení“, cílem je naučit čtenáře chápat zákony ve všech možných vztazích, porozumět příčinám jejich vzniku i jejich působnosti. Závěrečná část *Ducha zákonů* (knihy XXVII–XXXI) je z velké části věnovaná předvedení zákonů v historické perspektivě. Montesquieu uznává nerozumnost a nespravedlnost soudního souboje jako způsobu řešení sporu mezi Germány (o tom, kdo byl v právu, rozhodovala síla a obratnost), jeho existenci však hájí, neboť tato praktika svázala společnost pevnými pravidly, čímž zabránila nekontrolovatelnému šíření násilí. Rozumnost nebyla v podstatě tohoto zvyku, ale v jeho provedení. To ovšem neznamená, že by bylo možné ospravedlnit cokoli. Montesquieu ukazuje, že germánská nařízení o souboji respektovala svobodného ducha Germánů, v jejich jádru stála čest, která ve Francii zajišťuje nezbytný prostor svobody. Na rozdíl od Anglie, kde je svoboda výsledkem ústavního uspořádání, spočívá svoboda ve Francii na mravech. Svoboda je kritériem, kterým je třeba se řídit při posuzování jednotlivých zákonů; odmítnout je tak nutné despotií: ta sice může zajistit stabilitu, potlačuje však přirozenost člověka jako svobodné bytosti.

Klíčová slova: Montesquieu, O duchu zákonů, politická filosofie, metoda, Germáni, svoboda

Úvod

Cílem článku je nalézt odpověď na otázku, jak Montesquieu v *Duchu zákonů*¹ chápe metodu v právní vědě. Pozornost obrátíme k závěrečné části díla, jejímž těžištěm je dvacátá devátá kniha nazvaná „O způsobu, jakým se mají tvořit zákony“. Ta je svým obecným zaměřením nejen jednou z nejdůležitějších knih celého díla, ale též knihou, která měla podle původního plánu celek *Ducha zákonů* uzavírat. V rukopisu k této knize, mezi formulacemi, které Montesquieu nakonec nepoužil, nalezneme tvrzení: „*Nemůžeme na toto nahlížet jako na pojednání o právní vědě, jde spíše o určitý druh metody, jak studovat právní vědu; nehledám zde tělo zákonů, ale jejich duši.*“² V této knize právní filosofie Montesquieu shrnuje a na příkladech ilustruje hlavní myšlenky svého díla, co se týká studia zákonů, politických zřízení a možného dosahu činnosti zákonodárce (politika).

* PhDr. Hana Fořtová, Ph.D., katedra politologie a sociologie Právnické fakulty Univerzity Karlovy, E-mail: ciceronka@centrum.cz. Sepsání tohoto textu bylo podpořeno programem *Progres Q04 Právo v měnícím se světě*.

1 V citacích používáme český překlad knihy: MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*. I, II. Praha: OIKOYMENH, 2010, 2015, přel. H. Fořtová. Římská číslice odkazuje na knihu, arabská číslice na kapitolu v rámci této knihy.

2 MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXIX, pozn. 1, zvláště H. F. „Toto“ odkazuje na celou knihu *O duchu zákonů*, nikoli pouze na XXIX. knihu. Brethe de la Gressaye komentuje větu takto: „[Montesquieu] vypustil [z definitivní verze jednu] velice důležitou úvahu.“ BRETHE DE LA GRESSAYE, J. Notes. In: MONTESQUIEU. *De l'Esprit des Loix. Tome IX*. Paris: Sociéte Les Belles Lettres, 1961, s. 346. Samotný fakt, že Montesquieu tuto pasáž vypustil, vyvolává otázku po případnosti našeho tázání. Montesquieu se skutečně vyhýbá pojmu metoda, jako by si snad ani „netroufal“ svůj postup metodou nazvat. Domníváme se však, že je důležité si otázku po metodě v *Duchu zákonů* klást, stejně jako je např. důležité zabývat se otázkou lidské přirozenosti v této knize, přestože Montesquieu samotné sousloví „lidská přirozenost“ ve srovnání s ostatními autory (ať již autory školy přirozeného práva, Grotiusem, Pufendorfem, tak například s Hobbesem či Lockem) používá jen vzácně.

V závěrečném rozvrhu díla se tato kniha stala pouze jednou z pěti knih šesté části *Ducha zákonů*,³ kterou dále tvoří čtyři knihy právních dějin.⁴ Když ponecháme stranou knihu o římských zákonech, která se celá omezuje na jedinou kapitolu, ostatní tři knihy jsou velmi rozsáhlé, až rozvleklé; Montesquieu se zde detailně zabývá starou právní praxí ve francké monarchii a vznikem feudálního systému, přičemž nároky kladené na čtenářovu pozornost jsou v této části značné.

V úvodu citovaná reflexe, která nakonec nenašla v knize své místo, neodkladně vede k otázce po tom, jak tyto knihy ilustrují onu Montesquieuovu „metodu“. Abychom našli na tuto otázku odpověď, zaměříme naši pozornost na XXVIII. knihu nazvanou *O původu a převratných změnách občanských zákonů u Francouzů*. Její jádro tvoří analýza soudního souboje u Franků, která v jistém stupni vývoje francké monarchie prakticky nahrazovala soudní proceduru. Proč si Montesquieu pro ilustraci⁵ své metody vybírá popis tohoto „nesmyslného“ a „nespravedlivého“ systému?⁶ Jak je možné na tyto „barbarské“ zvyky aplikovat metodu týkající se studia „právní vědy“ (*jurisprudence*), tedy postižení podstaty zákonů? Mimo jiné můžeme namítnout, že celý tento systém nespočíval na zákonech, ale na mravech, jinak řečeno na nepsaném souboru pravidel. Otázka po tom, jak tato kniha ilustruje autorovu metodu, nás přivádí k otázce po Montesquieuově metodě v *Duchu zákonů* obecně. Toto tážení nás dovádí zpět k úvodu díla, kde se v *Předmluvě* dočteme: „Stanovil jsem principy a viděl jsem, jak se před nimi jednotlivé případy jakoby samy skládají, jak jsou dějiny všech národů pouze jejich pokračováním a jak je každý jednotlivý zákon spjat s jiným zákonem či jak závisí na jiném, všeobecnějším zákonu.“⁷ Je zřejmé, že Montesquieuovo tážení v *Duchu zákonů* je vedeno snahou postihnout obecné zásady vedoucí lidi při přijímání zákonů, nalézt mezi jednotlivými zákony souvislosti a skrze konkrétní příklady umožnit čtenáři, aby byl schopen on sám o psaných či nepsaných pravidlech společnosti přemýšlet a rozumět jim. Otázkou zůstává, co se skrývá pod oním „stanovil jsem principy“.⁸

1. Knihy právních dějin

Jak jsme již uvedli, závěrečnou část díla tvořila podle původního plánu jediná kniha obsahující obecné zásady tvorby zákonů (kniha XXIX), jejíž závěrečnou kapitolou byla konkrétní aplikace těchto zásad na příkladu římských zákonů o nástupnictví. Při práci na této kapitole se Montesquieu rozhodl téma rozšířit a učinit z něj samostatnou knihu (kniha XXVII), posléze připojil ještě jeden příklad, a to vývoj franckých občanských zákonů (kniha XXVIII). Konečně četba děl opata Dubose a de Boulainvillierse jej v průběhu roku 1748, kdy byla kniha již v Ženevě v tiskárně, přivedla k sepsání dalších dvou knih

³ *O duchu zákonů* je kromě podrobnějšího dělení na knihy rozděleno do šesti částí, více k tomu dělení viz MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*. I, 1, pozn. 1, s. 15.

⁴ Kniha o vývoji římských zákonů o nástupnictví, kniha o vývoji občanských zákonů u Franků a dvě knihy o vývoji francké monarchie.

⁵ Po uvedení příkladu římských zákonů týkajících se nástupnictví, tedy možnosti dědit a odkazovat závětí (kniha XXVII).

⁶ Takto hodnotí praxi soudního souboje sám Montesquieu. Viz dále.

⁷ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, Předmluva, s. 11.

⁸ Montesquieu rozhodně nemá na mysli principy jednotlivých zřízení, tedy ctnost, čest a strach, jde mu o obecné zásady. Srov. DE CASABIANCA, D. *L'Esprit des lois*. Montesquieu. Paris: Ellipses, 2003, s. 9–12; BINOCHE, B. *Introduction à De l'esprit des lois de Montesquieu*. Paris: PUF, 1998, s. 20.

o vývoji feudálního systému ve Francii, které byly připojeny na samotný závěr celého díla (knihy XXX a XXXI).⁹

S výjimkou knihy *O způsobu, jakým se mají tvořit zákony*, tyto knihy dlouho zůstávaly mimo pozornost interpretů (do velké míry tomu tak je dodnes). Kromě jejich délky, nárokům kladeným na čtenářovu pozornost¹⁰ i jisté zastaralosti tématu k tomu přispěl sám Montesquieu, který v dopise z března 1748 píše, že nebude-li schopen knihy dokončit včas, aby mohly být odeslány tiskaři do Ženevy, „*moje dílo se bez nich obejde*“.¹¹ Proti tomuto tvrzení, které se týká posledních dvou knih díla, můžeme postavit samotná úvodní slova XXX. knihy: „*Měl bych za to, že mé dílo není završené, kdybych přešel mlčením událost, k níž došlo na světě jednou a k níž snad již nikdy nedojde [...] tato věc by vyžadovala zvláštní knihu, avšak vzhledem k povaze tohoto díla zde najde čtenář zákony, tak jak jsem o nich přemýšlel, než jak jsem je vykládal.*“¹² Dobří zákonodárci (a též pozorní čtenáři), jsou podle Montesquieua ti, kdo o zákonech „přemýšlí“ a nahlíží na ně s odstupem. Montesquieu zde používá ve francouzštině sloveso *envisager*, v němž je vedle významu „uvažování o něčem“ přítomna rovina pohledu, nazření věci.¹³ Stejně tak pomocí obrazu týkajícího se zraku v *Předmluvě* charakterizuje dobré zákonodárce jako ty, kdo „*jsou schopni jedním pohledem své mysli obsáhnout celé zřízení určitého státu*“.¹⁴ V citované pasáži z úvodu XXX. knihy staví tyto lidi do protikladu k těm, kdo o věcech pouze „*čtou*“ a „*vykládají je*“.¹⁵ Promýšlení zákonů, hledání souvislostí mezi zákony a kontextem, v němž existují, je oním hledáním jejich „duše“, k čemuž nám má pomoci Montesquieuova „metoda“.

Co se týče konkrétního tématu těchto knih, tedy vývoje starých francouzských zákonů, Montesquieuova erudice byla obrovská a sám se právem domníval, že přináší na celou věc nový pohled.¹⁶ Z dnešního hlediska, nahlížíme-li na Montesquieua jako na předního politického myslitele, jsou pro nás tyto knihy důležité ze dvou hledisek: jejich přítomnost vyvolává otázku po struktuře celého díla, krom toho knihy o vývoji francké monarchie (XXVIII, XXX, XXXI) hrají významnou roli v rámci Montesquieuova pojetí monarchie coby systému spočívajícího na existenci středních těles.

O struktuře *Ducha zákonů*, respektive o absenci jasného plánu v díle, toho bylo sepsáno mnoho. Sám Montesquieu obhajoval soudržnost knihy a jednotnost jejího záměru proti případným kritikům již v *Předmluvě*, nařčení z toho, že kniha postrádá pevnou strukturu a tvoří ji pouze nesourodá změt faktů, duchaplných tvrzení a občas pomýlených soudů,

⁹ Pravděpodobně proto, že ostatní části již byly vytištěny.

¹⁰ Toho si byl vědom i sám Montesquieu, viz MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXVIII, pozn. 1, s. 225.

¹¹ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXX, pozn. 1, s. 322. Připomeňme, že kniha vyšla z tiskárny v říjnu roku 1748. Viz DERATHÉ, R. *Introduction*. In: MONTESQUIEU. *De l'Esprit des lois*, I. Paris: Editions Garnier, 1973, s. XIV–XV.

¹² MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXX, 1, s. 322–323. Montesquieu má na mysli vznik feudálního systému, který je zásadní vzhledem k jeho pojetí monarchie. „[...] Ceci demanderait un ouvrage exprès; mais vu la nature de celui-ci, on y trouvera plutót ces lois comme je les ai envisagées, que comme je les ai traitées.“ MONTESQUIEU. *De l'Esprit des lois*, XXX, 1, s. 299.

¹³ Tomu odpovídá i metafora, která po této větě bezprostředně následuje: „*Feudální zákony nabízejí krásný pohled. K nebesům se tyčí letitý dub; člověk zdálky zpozoruje jeho listoví, přistoupí blíž a spatří kmen. Kořeny však nevidí: musí odkrýt prst, aby je našel.*“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXX, 1, s. 323.

¹⁴ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, *Předmluva*, s. 12. Tématu pohledu v *Duchu zákonů* se věnuje detailně DE CASABIANCA, D. *De l'étude des sciences à l'esprit des lois*. Paris: Champion, 2008.

¹⁵ Stejně tak jedenáctou knihu týkající se svobody, o níž budeme dále v textu mluvit, zakončuje Montesquieu slovy: „*Nikdy však není dobré úplně vyčerpat námět a nenechat nic na čtenáři. Nejedná se totiž o to, přimět čtenáře k četbě, nýbrž o to, přimět jej k přemýšlení.*“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XI, 20, s. 214.

¹⁶ Montesquieu byl nejen znalcem římského práva (pod názvem *Collectio iuris* se dochovaly výpisky z římského práva, které si Montesquieu pořizoval v letech 1709 až 1721), studoval též přímo staré germánské zákoníky. Více viz MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXVIII, pozn. 3. s. 225.

se však nevyhnul.¹⁷ Pro nás je důležité zasazení šesté části knihy do celku díla. Denis de Casabianca přesvědčivě ukázal, že kniha *O duchu zákonů* sleduje jasný plán, který Montesquieu předkládá v závěru první knihy, když definuje pojem „duch zákonů“.¹⁸ Úvodní část díla Casabianca nazývá „politickou strukturou“ (knihy I.–XIII.), po níž následuje zasazení zákonů do situačního rámce (knihy XIV.–XXVI); konečně v závěrečné části knihy (jde o výše uvedenou šestou část podle Montesquieuova dělení), přichází autor se zkoumáním zákonů v historické perspektivě (knihy XXVII–XXXI).¹⁹ Naším námětem bude právě tento dějinný pohled, tedy vývoj zákonů v čase.

Sama o sobě bývá tato část vyzdvižována především s ohledem na Montesquieuovo pojetí monarchie jakožto „germánského“ objevu, zřízení, v němž je vláda jednoho omezena díky existenci středních složek. V hesle „feudalismus“ v *Dictionnaire Montesquieu* Céline Spectorová zdůrazňuje, že přestože byly „historické“ knihy sepsány až v průběhu roku 1748, Montesquieuův zájem o staré francouzské zákony týkající se vzniku vazalství a feudalismu byl dlouhodobý a tyto knihy tvoří nedílnou součást *Ducha zákonů*.²⁰ Ponecháme-li stranou debatu mezi germanisty a romanisty, do níž Montesquieu svým výkladem v posledních dvou knihách vstoupil, zůstává pro nás zásadní jeho pojetí monarchie, v níž hrají ústřední roli zprostředkující tělesa. Právě tato „*corps intermédiaires*“ tvoří podstatu uměřené monarchické vlády, v níž „*vládne jeden člověk, ale podle pevných a stanovených zákonů*“, zatímco ve „*vládě despotické strhává jedinec, bez zákonů a pravidel, vše svojí vůlí a svými rozmary*“.²¹ Nejdůležitější složku, v rámci zprostředkujících těles vpravdě konstitutivní, přitom hraje šlechta, a právě historickému vývoji vedoucímu k ustavení šlechty jako středního stavu mezi panovníkem a lidem se Montesquieu věnuje v posledních dvou knihách díla.

Naším námětem zde není historický vývoj vedoucí k uměřenému zřízení, nýbrž to, jakým způsobem Montesquieu v těchto historických knihách uplatňuje svůj náhled na zákony. Jak jsme již uvedli, Montesquieu pro ilustraci své metody zvolil dva příklady, nejprve vývoj římských zákonů o nástupnictví, k němuž se poté rozhodl připojit knihu o Francích. Její název odráží název knihy o Římanech, v obou případech jde o výzkum týkající se „*původu a převratných změn*“, nejprve římských zákonů o nástupnictví, poté „*občanských zákonů u Francouzů*“.²²

2. Frankové a soudní souboj: XXVIII. kniha *Ducha zákonů*

Dvacátá osmá kniha svým titulem odkazuje na předchozí knihu o Římanech, i zde Montesquieu dokládá závislost občanských zákonů na politickém zřízení. Místo jednoho určitého problému však nyní zkoumá celý soubor občanských zákonů, přednostní pozornost přitom věnuje trestnímu právu a soudní praxi v období od barbarských invazí do počátku

¹⁷ To je velmi hrubě řečeno například hodnocení Voltaira. K absenci jasného plánu v knize viz BINOCHE, B. *Introduction à De l'esprit des lois de Montesquieu*, s. 12–14.

¹⁸ DE CASABIANCA, D. *L'Esprit des lois. Montesquieu*, s. 27–28.

¹⁹ Srov. DOHNÁLKOVÁ, H. *Montesquieu a nejkrásnější monarchie*. Praha: Filosofie, 2006, s. 45.

²⁰ SPECTOR, C. Féodalité. In: *Dictionnaire Montesquieu* [online]. Dostupné z: <<http://dictionnaire-montesquieu.ens-lyon.fr/fr/article/1376474740/fr/>>.

²¹ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, II, 1, s. 22.

²² Sekundární literatura se tomuto tématu příliš nevěnuje. V rámci Montesquieuova pojetí monarchie se případně rozebírá jeho pozice v rámci sporů germanistů a romanistů týkající se historického vývoje francké monarchie. Viz MONTESQUIEU. *O duchu zákonů II, Obrana Ducha zákonů*, Seznam literatury, s. 558–564.

toho, co sám chápe jako moderní soudní proceduru (zhruba 5.–15. století). Ústřední část knihy (kapitoly 13.–42.) tvoří analýza soudního souboje. Dříve, než se dostaneme k rozboru této praktiky, stručně nastíníme strukturu XXVIII. knihy.

V první části se Montesquieu zabývá dobou po barbarských vpádech, kdy vlivem Germánů došlo v západní Evropě k ustavení osobních zákonů, což znamenalo, že člověk nebyl souzen podle zákoníku platnému pro určité území, ale podle toho, jaké byl on sám národnosti, tedy zda se jednalo o Franka, Římana či například Burgunda.²³ Druhým význačným rysem bylo téměř výhradní uplatnění peněžitých trestů. Ke změně došlo v souvislosti s rozvojem lenního systému, rozdrobeností francouzského území i kulturním úpadkem po vpádu Normanů: „*Osobní zákony zanikly [...]. A tak jako se při ustavení monarchie přešlo od germánských obyčejů k psaným zákonům, tak se o několik století později přešlo od psaných zákonů k nepsaným obyčejům.*“²⁴ V následujících třiceti kapitolách Montesquieu podrobně vysvětluje jednotlivá ustavení soudního souboje. Závěrečná část knihy stručně popisuje dobu od znovuoživení římského práva spolu s reformami svatého Ludvíka, kdy došlo k zavedení písemného vyšetřování, zápisu výsledku svědků a ustavení veřejných registrů. Aniž by své tázání završil, Montesquieu náhle končí XXVIII. knihu odkazem na dobu, kdy dochází k sepsání obecných zákoníků platných pro celé království.²⁵

Těžištěm knihy je popis soudního souboje, který byl veden na šlechtických dvorech a který nahrazoval soudní proceduru. Montesquieu ukazuje, že soudní souboj jako způsob rozhodování sporů vznikl v důsledku toho, že Germáni připouštěli negativní důkazy, tedy že se obviněný mohl očistit pouhou přísahou, že danou věc nespáchal (podle závažnosti spáchaného činu mu byl stanoven počet spolupřísežníků).²⁶ Tento způsob vedení při způsobil, že jediným způsobem, jak mohl žalobce napadnout přísahu obviněného, bylo vyzvat jej na souboj: „*Mám za to, že zákon o souboji byl přirozeným důsledkem a lékem na zákon, který stanovoval negativní důkazy. Když někdo vznesl žalobu a viděl, že se z ní druhý nespravedlivě vykrotí přísahou, co jiného zbývalo válečníkovi, který byl umlčen, než aby požadoval nápravu za zakoušenou újmu, a dokonce za křivou přísahu?*“²⁷ Hrozba křivého svědectví tak vedla k Božímu soudu, který na sebe bral buď podobu souboje, nebo tzv. ordálu.²⁸ Soudní souboj nad ordály brzy převážil, jeho rozšířením došlo slovy Montesquieua k tomu, že „*všechny občanské a trestní věci se omezily na skutečnosti*“.²⁹ Souboj totiž rozhodoval skutkovou podstatu sporu, tedy na čí straně je pravda, v situaci, kdy jeden člověk tvrdil, že daný skutek nespáchal, a druhý jej prohlásil za lháře. Montesquieu věnuje řadu kapitol detailnímu rozboru této praxe, která spočívala na souboru nepsaných pravidel, tento soubor však byl členy společnosti považován za závazný a ustálený, plnil tedy roli zákonů.³⁰

²³ Jde o projev tzv. personalit práva.

²⁴ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXVIII, 11, s. 242.

²⁵ Ke struktuře více viz BRETHER DE LA GRESSAYE, J. *Analyse, Livre Vingt-huitième*. In: MONTESQUIEU. *De l'Esprit des Loix*. Tome IX, s. 25–30.

²⁶ Montesquieu poukazuje na výjimečnost tohoto pojetí, Římané ani jiné národy negativní důkazy nepřipouštěly. Viz MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXVIII, 13, s. 245.

²⁷ *Ibidem*, XXVIII, 14, s. 246.

²⁸ Konkrétně šlo o zkoušku vroucí vodou, rozžhaveným železem, studenou vodou a zkoušku kříže, viz MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXVIII, kap. 16–18.

²⁹ *Ibidem*, XXVIII, s. 255.

³⁰ Montesquieu sám v této souvislosti mluví o zákonech a zákoníku. Svě informace čerpá z děl Beaumanoira a Fontainese, dvou rychtářů, kteří ve 13. století sepsali zvykové právo své doby.

Proč však věnuje Montesquieu takovou pozornost praxi, která sice rovnala spory ve společnosti, byla však ze své podstaty „nespravedlivá“ a „nerozumná“?³¹ Sám totiž k tomu píše: „Udivuje nás, vidíme-li, že naši předci souhlasili s tím, aby čest, majetek i život občanů závisel na věcech, které nespádaly ani tak do hájemství rozumu, jako spíše náhody, a že se neustále uchýlovali k důkazům, které nic nedokazovaly a které nijak nesouvisely s neviností ani se zločinem.“³² Montesquieu na tomto místě nabízí vysvětlení: souboje svázaly společnost určitými pravidly, takže zamezily nekontrolovatelnému šíření násilí, díky těmto pravidlům bylo zajištěno přetrvání společnosti. Pravidla byla sice nespravedlivá, byla však v souladu s duchem Germánů, kteří byli coby válečníci navyklí řešit spory násilně. Je však toto vysvětlení dostatečné? Otázku vzbuzuje především případné srovnání s tyranským režimem, který je též schopen na úkor spravedlnosti zajistit přetrvání společnosti a regulaci násilí. Montesquieu v úvodu celé knihy zdůrazňuje existenci spravedlnosti před pozitivními zákony,³³ spravedlnost je bez pochyby jedním z kritérií uměřené vlády.³⁴ Jak je možné, že tento nespravedlivý arbitrární systém soudního souboje stojí podle autora v základu moderní uměřené monarchie, která je podle něj v přímém protikladu k despotcii? V čem tkví rozdíl mezi tím, jak reguluje násilí ve společnosti tyranský režim, a jak tomu docházelo v době soudních soubojů u Franků?

3. Despotcie v *Duchu zákonů*

Montesquieu je považován za autora, který jako první konceptuálně vymezil despotcii. Z tohoto hlediska je kromě definice tohoto režimu jako zřízení, v němž vládne jedinec na základě své vůle a bez ohledu na zákony, zásadní jeho princip, tedy strach, který znemožňuje existenci veřejné sféry.³⁵ Pokud budeme uvažovat o despotcii jako o konceptu stojícím vedle monarchie a republiky,³⁶ který charakterizuje specifická jednota povahy zřízení – vláda bez zákonů – a principu – strachu jako základní vášni –, těžko můžeme mluvit o regulaci násilí ve společnosti. Takto pojatá despotcie svým principem ničí sama sebe³⁷ a ve své podstatě ani není státem.³⁸ Despotcie ovšem v Montesquieuově pojetí není pouze konceptem, ale též existujícím zřízením, reálnou hrozbou budoucnosti francouzské

³¹ „Nic se tak neprotivilo zdravému rozumu jako soudní souboj.“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXVIII, 23, s. 259. O „nespravedlnosti“ mluví v závěru 17. kapitoly, více viz dále.

³² MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXVIII, 17, s. 248.

³³ „Dříve, než byly ustaveny zákony, existovaly možné vztahy spravedlnosti. Říci, že neexistuje nic spravedlivého ani nespravedlivého, než co přikazují či zakazují pozitivní zákony, znamená tvrdit, že dokud jsme nenakreslili kruh, nebyly všechny jeho poloměry stejné.“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, I, 1, s. 16.

³⁴ V duchu moderních myslitelů Montesquieu odmítá koncept nejlepšího zřízení. Existuje nejhorší zřízení, despotcie, které znásilňuje lidskou přirozenost, v rámci uměřených zřízení však vhodnost toho kterého zřízení pro určitou zemi závisí na podmínkách této země.

³⁵ Tím se despotcie odlišuje od starších definic tyranie, jak ji najdeme například u Aristotela. Despotcie není pouze zvrácenou formou vlády jednoho, nýbrž samostatným zřízením. Na zásadní roli strachu v despotcii upozornila Arendtová, která zdůrazňuje novost Montesquieuova pojetí a „nepolitický“ charakter despotcie. Na ten ostatně ukazuje i samotný pojem, neboť jako despotickou označovali Řekové vládu pána nad otroky. Srov. ARENDTOVÁ, H. *Vita activa*. Praha: OIKOYMENH, 2007, s. 263. Shklarová dokonce považuje boj proti despotcii za cíl *Ducha zákonů*. Srov. SHKLAR, J. *Montesquieu*. Oxford: Oxford University Press, 1987. Binoche definuje despotcii u Montesquieua jako „monarchii bez legality“. BINOCHÉ, B. *Despotisme*. In: *Dictionnaire Montesquieu* [online]. Dostupné z: <<http://dictionnaire-montesquieu.ens-lyon.fr/fr/article/1367168359/fr/>>.

³⁶ Takto interpretuje typologii zřízení u Montesquieua R. Aron a E. Cassirer. Viz LARRÈRE, C. Montesquieu. In: RAYNAUD, P. – RIALS, S. (eds). *Dictionnaire de philosophie politique*. Paris: PUF, 2003, s. 468.

³⁷ „Princip despotické vlády se rozkládá neustále, neboť jej rozkládá samotná jeho povaha.“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, VIII, 10, s. 143.

³⁸ „Ve státech, tj. ve společnosti, kde jsou zákony.“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XI, 3, s. 181.

monarchie. Montesquieu chápal despotii jako režim existující ve velkých orientálních říších (především v horkém podnebném pásu), pod nímž lidé skutečně žijí a trpí. Cílem despotie je podle Montesquieua klid.³⁹ Přestože se sám vyjadřuje tak, že despotické státy tohoto cíle ze své podstaty nemohou dosáhnout, neboť všeprostopupující strach je s klidem neslučitelný,⁴⁰ existující despotická zřízení do jisté míry klidná a stabilní jsou, byť v jejich základu stojí nespravedlnost. Pokud se obrátíme na konkrétní příklady despotických zemí, které Montesquieu zkoumá, Čínu, Persii či Japonsko,⁴¹ tato zřízení sice přetrvávají za použití násilí, nejsou však vystavena neustálé hrozbě zániku.⁴² Pokud totiž opustíme konceptuální rovinu problému, žádné zřízení neexistuje ve své čisté podobě, v každé zemi něco despotickou autoritu zadržuje: v Číně jsou touto hrází mravy, respektive rituály, jak Montesquieu označuje propojenost mravů, zvyků a náboženství, v Persii náboženství, v Japonsku pak paradoxně samotné zákony. Despotie je sice zřízením, v němž vladař na zákony nedbá, Japonsko však představuje příklad vlády nesmyslně krutých zákonů,⁴³ který vede Montesquieua k tvrzení, že „*zákony tyranizují Japonsko*“.⁴⁴ Paradoxně právě díky tomu, že neexistuje čistě despotická autorita a že v každém despotickém zřízení dochází k určitému zmírnění vládnoucí moci, přetrvávají despotické státy v čase.⁴⁵ Spochívají sice na nespravedlnosti, ze své podstaty je však nespravedlivá i praxe soudního souboje. V čem tkví podle Montesquieua zásadní rozdíl mezi Germány a Japonci, mezi zřízením, které dalo vzniknout moderním monarchiím, a zemí, kterou Montesquieu řadí mezi nejhorší režimy?

Již jsme zdůrazňovali důležitost *Předmluvy* pro pochopení celé knihy, vraťme se k tomuto textu ještě jednou: „*Nejprve jsem zkoumal lidi a věřil jsem, že se v té nekonečné rozmanitosti zákonů a mravů neřídili pouze svými rozmary*“.⁴⁶ Lidé se řídí pravidly, která jsou ve své podstatě někdy nesmyslná, mohou být nespravedlivá a někdy i krutá, to však neznamená, že by lidi k jejich přijetí nevedly z jejich hlediska rozumné důvody.⁴⁷ Římská nařízení ohledně dědictví, nemožnost sepisovat závěti, snahy zákonně omezit přepych žen, to vše může vyznívat pomýleně, dokud nepochopíme, že tato pravidla byla přijata v době, kdy Římané žili v republice, pro jejíž přetrvání byly nutné přísné mravy a relativní rovnost majetků.⁴⁸ Germánská nařízení umožňující řešit všechny soudní spory souboji, v nichž vítězil silnější, nikoli ten, kdo měl pravdu, byla nespravedlivá, byla však v souladu s duchem tohoto bojechtivého národa, který si nade vše cenil své nezávislosti.

³⁹ „Vzhledem k tomu, že principem despotické vlády je strach, jejím cílem je klid. To však není mír, nýbrž ticho měst, která se chystá obsadit nepřítel.“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, V, 14, s. 78.

⁴⁰ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, III, 9, s. 42–43.

⁴¹ Montesquieu se též věnuje Rusku, to je ovšem podle něj z hlediska své povahy zemí evropskou, despotie zde není přirozená, viz reformy Petra Velikého: MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XIX, 14, s. 352. Z dnešního hlediska mohou autorovy názory o zmíněných zemích vyznívat snad i směšně, je však třeba vzít v úvahu dobu, kdy Montesquieu píše; i Montesquieu zajisté podléhal předsudkům své doby, nicméně jeho znalosti o mimoevropských civilizacích byly na tehdejší dobu mimořádné. Naším cílem navíc není hodnotit Montesquieua jako antropologa, ale pochopit, jak nahlíží na lidské zákony a lidskou přirozenost.

⁴² Čína je dokonce do jisté míry vzorem stabilní země, jde ovšem o specifický případ. K pojetí Číny v *Duchu zákonů* a k debatě o Číně v 18. století viz PEREIRA, J. *Montesquieu et la Chine*. Paris: L'Harmattan, 2008.

⁴³ „Téměř všechny zločiny zde jsou trestány smrtí.“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, VI, 13, s. 107. Kapitola nese název *Bezmocnost japonských zákonů*.

⁴⁴ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XIX, 4, s. 346.

⁴⁵ *Ibidem*, VIII, 10, s. 143.

⁴⁶ *Ibidem*, *Předmluva*, s. 11.

⁴⁷ „Lidé jsou ve své podstatě rozumní, takže svazují pravidly i své předsudky.“ Montesquieu. *O duchu zákonů*, XXVIII, 23. Kapitola nese název *O právním ukotvení soudních soubojů*.

⁴⁸ Viz MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXVII.

Nemůžeme však říci do jisté míry totéž o Japoncích, kteří jsou jako lid „zatvrzelý, náladový, neústupný“?⁴⁹ Nejsou snad jejich kruté zákony v souladu s jejich povahou? Jistě, Montesquieu jedním duchem dodává, že tyto kruté tresty svůj účel nesplní, neboť lidé si na ně navyknu, krutost vzbudí novou krutost, takže nakonec nebude možné zákony uplatňovat.⁵⁰ Jestliže však nelze japonské zákony ospravedlnit, je možné je poukazem na povahu národa pochopit a ukázat, že nevznikly z pouhého rozmaru. V čem tedy tkví zásadní rozdíl mezi tím, jak reguluje násilí ve společnosti tyranský režim Japonska, Číny nebo Persie, a jak to činil nesmyslný barbarský systém soudních soubojů?

4. Politická svoboda

Ničivá síla despotie spočívá v tom, že jejím principem je strach, musíme se tedy obrátit tímto směrem a zjistit, jak je možné, že germánská praktika souboje navzdory své nespravedlnosti strach nevzbuzovala, naopak ochraňovala svobodu, „*onen klid ducha*“. Montesquieu věnuje tématu politické svobody dvě knihy, nejprve analyzuje politickou svobodu vzhledem ke zřízení, poté vzhledem k občanu. Definice svobody se objevuje při popisu anglické ústavy ve slavné šesté kapitole XI. knihy: „*politická svoboda občana je onen klid ducha, který vyvěrá z přesvědčení, jež má každý o své bezpečnosti; a aby každý měl tuto svobodu, je třeba, aby vláda byla taková, že se jeden občan nemusí obávat jiného občana.*“⁵¹ Definice skrze pocit bezpečí se objevuje i v následující knize: „*Tato svoboda [ve vztahu k občanu] spočívá v bezpečí nebo v mínění, které má člověk o svém bezpečí.*“⁵² Touto definicí se Montesquieu staví proti tradičnímu pojetí, podle něhož je svoboda vlastní především republikánskému zřízení.⁵³ Státy podle něj nejsou svobodné ze své definice, svobodné je každé uměřené zřízení, v němž je dosaženo správného vyvážení jednotlivých mocí, takže se jeden občan neobává jiného občana. Svoboda je výsledkem složitého procesu, vždy do budoucna nejistým a potenciálně ohroženým: „*Aby byla vytvořena uměřená vláda, je třeba skládat jednotlivé moci, řídit je, mírnit a nechat jednat; zatížit, aby se tak řeklo, jednu, aby byla schopná vzdorovat druhé. To je vrcholné dílo zákonodárství, které pouze vzácně učiní náhoda a které má obezřelost jen vzácně příležitost učinit.*“⁵⁴ Politická svoboda jako pocit bezpečí vyžaduje dobré politické zákony (otázka ústavní, kniha XI) a dobré trestní zákony (kniha XII), aby se občan neobával zvláde ani ze strany politické moci, ani ze strany svých spoluobčanů.⁵⁵

V XI. knize Montesquieu píše, že existuje národ, „*u něhož je bezprostředním cílem jeho zřízení politická svoboda*“.⁵⁶ Popis anglického ústavního systému ukazuje, jak je možno dosáhnout nejvyššího možného stupně politické svobody skrze složitý mechanismus vzájemného zadržování výkonné a zákonodárné moci, který zamezuje nekontrolované-

⁴⁹ Ibidem, VI, 13, s. 107.

⁵⁰ „*Je-li trest bez jakékoli míry, jsme nuceni často dávat před ním přednost beztrestnosti.*“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, VI, 13, s. 109. Jde o samotný závěr již citované kapitoly.

⁵¹ Ibidem, XI, 6, s. 183.

⁵² Ibidem, XII, 1, s. 215.

⁵³ Mezi moderními autory tuto pozici hájil například Machiavelli.

⁵⁴ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, V, 14, s. 81.

⁵⁵ V *Myšlenkách* Montesquieu přirovnává svobodu jako pocit bezpečí pociťovaný v zákonném rámci k pocitu ryb, které jsou chyceny v tak obrovské síti, že si své zajetí ani neuvědomují. MONTESQUIEU. *Pensées. Le Spicilège*. Paris: Robert Laffont, 1991, myšlenka 874, s. 362 a myšlenka 943, s. 372.

⁵⁶ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XI, 5, s. 182.

mu rozšíření moci a jejímu zneužití. Anglický konstituční systém nespočívá na oddělení jednotlivých mocí, ale na jejich vyvažování. Stranou stojí moc soudní, zatímco moc zákonodárná je svěřena složenému orgánu a je specifickým mechanismem odlišena od moci výkonné. Na závěr své úvahy o propojenosti jednotlivých mocí Montesquieu uvádí: „*Tyto tři moci by měly být v klidu či nečinnosti, protože jsou však nutným pohybem věcí nuceny jít kupředu, jejich pohyb musí být sladěný.*“⁵⁷ Jestliže je však politická svoboda v Anglii největší, neznamená to, že by nebylo možné politické svobody dosáhnout v jiných zřízeních: „*Anglie je jen jedním příkladem rozvržení moci: Anglie je monarchií, neboť král zde zastává přední postavení. Možné jsou i jiné kombinace, podle toho, jakou důležitost na sebe vezme ten či onen orgán: můžeme uvažovat o republikánské variantě, jak ukazuje studie římské republiky, která v XI. knize navazuje na výzkum anglické monarchie.*“⁵⁸ Předtím, než přejde k Římu, věnuje se Montesquieu krátce Francii. Přechod k francouzské monarchii Montesquieu chystá již v závěru kapitoly o anglickém zřízení, kde přichází s myšlenkou, že člověk se může cítit svobodně (bezpečně) i v zemích, kde není ústavní systém tak dobře uspořádaný: „*Nechci tím snižovat ostatní vlády, ani tvrdit, že tato přehnaná politická svoboda má pokořovat ty, kdo se těší pouze svobodě umírněné.*“⁵⁹ Hned následující kapitolu věnuje Francouzům, kteří sice nežijí v tak svobodném zřízení jako Angličané, nezdá se však, že by to bylo nutně na závalu: „*Přímým cílem monarchií, které známe, není na rozdíl od těch, které jsme právě zkoumali, svoboda. Směřují jen ke slávě občanů, státu a panovníka. Z této slávy však vychází duch svobody, který v těchto státech může také činit velké věci a možná přispět ke štěstí stejně jako sama svoboda.*“⁶⁰ Ve Francii je moc soustředěna do rukou panovníka, zřízení není tyranii díky tomu, že vladař není výhradním držitelem soudní moci. Francie i Anglie jsou přitom státy vzešlé z germánských výbojů, Montesquieu zdůrazňuje germánský původ anglického zřízení v závěru kapitoly o anglické ústavě: „*Tento krásný systém se zrodil v lesích.*“⁶¹

5. Duch svobody ve Francii a role mravů

Ve Francii nezajišťuje duch svobody instituční uspořádání, ale mravy.⁶² Bertrand Binoche definuje mravy jako „*způsob nátlaku, který není jako takový nahlížen*“.⁶³ Na rozdíl od zákonů, které jsou považovány za přinucení či omezení vyhlášené a prováděné autoritou, plní mravy stejnou úlohu a dosahují rovnocenného účinku, aniž by lidé jejich nátlak pociťovali jako násilí. Montesquieu se podrobně věnuje mravům v XIX. knize *Ducha zákonů*, o rozdílu mezi mravy a zákony zde píše: „*Zatímco zákony jsou ustavené, mravy jsou vzbu- zovány; mravy závisejí více na všeobecném duchu, zákony více na určité instituci.*“⁶⁴ V této

⁵⁷ Ibidem, XI, 6, s. 191.

⁵⁸ LARRÈRE, C. *Montesquieu*, s. 471.

⁵⁹ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XI, 6, s. 193.

⁶⁰ Ibidem, XI, 7, s. 194.

⁶¹ Srov.: „*Gót Jordanés nazýval sever Evropy dílnou lidského rodu. Já ho nazvu spíše dílnou, z níž pocházejí nástroje, které roz- bíjejí okovy ukuté na jihu. Odtud povstaly ty chrabré národy, jež opouštějí svou zemi, aby zničily tyrany a otroky a aby lidi poučily o tom, že je přirozenost učinila navzájem rovnými, takže rozum je může učinit podřízenými jen pro jejich štěstí.*“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XVII, 5, s. 316–317.

⁶² Důležitost mravů pro pochopení politického zřízení Montesquieu zdůrazňuje opakovaně: „*Nemůžeme proniknout hlouběji do našeho politického práva, pokud neznáme dokonale zákony a mravy germánských národů. Proto se nyní na chvíli zastavím, abych tyto zákony a mravy prozkoumal.*“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXX, 19, s. 353.

⁶³ BINOCHÉ, B. *Introduction à De l'esprit des lois de Montesquieu*, s. 195.

⁶⁴ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XIX, 12, s. 351.

kapitole zdůrazňuje důležitost uchování mravů v despotii – při absenci zákonů dojde zásahem proti mravům k ořesu zřízení jako takového –, mravy však hrají důležitou roli ve všech podobách zřízení: jak Řím, tak i Sparta spočívaly na přísných mravech,⁶⁵ mravy hrají velkou roli i při uchování svobodného zřízení v Anglii.⁶⁶ My se zaměříme na důležitost mravů v monarchii. Binoche zdůrazňuje rozměr iluze, kterou mravy vzbuzují a na níž stojí: navzdory skutečnosti lidé nepovažují svázanost skrze mravy za tak omezující a přinucující jako rámec daný zákony. Tato iluze nás dovádí k roli mravů a způsobů ve francouzské monarchii. Montesquieu zde mluví o „*duchu svobody*“, v jehož základu stojí čest, princip monarchického zřízení. Pro čest, „*předsudek každé osoby a každého stavu*“, je zásadní existence pevných pravidel.⁶⁷ Cílem těchto pravidel přitom není obecné dobro, ale vlastní velikost; čestný muž chce vyniknout nad druhými, být vznešený, uhlašený, hlavní roli zde hraje krása a osobní nezávislost.⁶⁸ Ke statečnosti v boji Montesquieu připojuje zásadu, že čest je hlavním arbitrem situace, takže v případě nutnosti stojí zachování cti i nad poslušností panovníkovi.⁶⁹ Původ cti přitom musíme hledat právě v soudních soubojích a pravidlech, kterými se tyto souboje řídily: „*Již zde vidím, jak se utvářejí zvláštní články našeho pojetí cti. Žalobce nejprve před soudcem prohlásil, že ten a ten spáchal tu a tu věc. Ten odpověděl, že žalobce lže, a na základě toho soudce nařídil souboj. Ustavila se zásada, že pokud někdo nařkl druhého ze lži, bylo třeba se bít. Když muž vyhlásil, že se bude bít, nemohl již couvnout. Pokud tak učinil, byl odsouzen. Z toho vzešlo pravidlo, že když se muž zavázal svým slovem, jeho čest mu již neumožňovala vzít svá slova zpět.*“⁷⁰ Právě tato „svrchovanost“ cti, fakt, že když to zachování cti vyžaduje, člověk se vzepře i příkazům suveréna, otevírá prostor svobody v monarchii.⁷¹ Pravidla cti jsou, jak píše Montesquieu, nepochopitelná,⁷² svým způsobem absurdní,⁷³ ale když jsou jednou ve společnosti přijata, získávají strukturovanou podobu: „*Nic se tak neprotivilo rozumu jako soudní souboj. Když však byl souboj pro jednou stanoven, jeho provedení bylo naplněno*

⁶⁵ K Římu viz např. MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, VII, 10–11; Sparta: MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XIX, 4.

⁶⁶ V Anglii naopak zřízení ovlivňuje mravy. Montesquieu přejímá Machiavelliho tezi o tom, že příčinou zachování svobody v Římě byly spory mezi patricijí i plebejí, nikoli svornost mezi jednotlivými stavy. Montesquieu se tak vyjadřuje již v *Úvahách o Římanech*, v *Duchu zákonů* zdůrazňuje neklid Angličanů, jejich nespokojenou a melancholickou povahu, které udržují zřízení v napětí a trvalém kvasu. MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XIX, 27.

⁶⁷ Montesquieu ukazuje, jak je čest vedena myšlenkou krásy a vyniknutí nad druhými, spíše než myšlenkou o dobro a službu druhým, a jak tento mechanismus vede k fungování monarchického zřízení. Více viz DONÁLKOVÁ, H. *Montesquieu a nejkrásnější monarchie*, VI.2–VI.3.

⁶⁸ Montesquieu ukazuje, že čest je „falešná“, její dopad na chod společnosti je však blahodárný: „Čest uvádí do pohybu všechny části politického tělesa; váže je k sobě samotnou svou činností. Dochází tak k tomu, že každý přispívá k obecnému blahu, ačkoli se domnívá, že sleduje své soukromé zájmy.“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, III, 7, s. 41.

⁶⁹ „Čest nepředepisuje šlechtici nic tolik jako sloužit panovníkovi ve válce. Je to vskutku význačné povolání, neboť jeho náhody, úspěchy i samotná neštěstí vedou k velikosti. Avšak tím, že čest ukládá tento zákon, chce být jeho arbitrem; a pokud se cítí být uražena, vyžaduje či povoluje, abychoť mohli o úřady jak usilovat, tak je i odmítat; tuto svobodu staví dokonce i nad jmění. Čest má tedy svá svrchovaná pravidla a výchova je nucena se jim podřídit.“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, IV, 2, s. 48.

⁷⁰ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXVIII, 20, s. 256–257. Samotná kapitola nese název „Původ věci cti“. Z citace je opět zřejmé, že zachování cti je svrchovaným cílem, který stojí v případě nutnosti i proti příkazům a vůli panovníka.

⁷¹ Ke svobodě přispívají i ženy, které se na dvoře těší z jisté nezávislosti: „V monarchiích jsou ženy málo zdrženlivé, neboť přítomnost rozdílných stavů je povolává ke dvoru, kde na sebe berou onoho ducha svobody, který je zde téměř jako jediný tolerován.“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, VII, 9, s. 126.

⁷² „V zákonících barbarských národů nalezneme nepochopitelné zásady.“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXVIII, 20, s. 256. Jde o odstupňování finanční náhrady v případě napadení druhého člověka.

⁷³ Jde například o ztrátu štítu, která byla mezi Germány považována za potupnou, takže se vžila urážka obviňujícího druhého ze zbabělosti slovy, že „v boji zanechal svůj štít“. Tato urážka byla trestána vysokou pokutou. MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXVIII, 21, s. 258.

*jistou rozumností.*⁷⁴ Rozhodovat spory soudním souborem bylo nerozumné a nespravedlivé; věc jako taková však arbitrární nebyla, řídil ji složitý soubor pravidel. Ten neexistoval ve formě psaných zákonů,⁷⁵ vycházel z povahy Germánů, kteří si více než čeho jiného vážili své nezávislosti a osobní svobody.⁷⁶ Nejceněnějšími vlastnostmi byly pro Germány válečnické ctnosti: „*V boji je pro vladaře hanbou, zaostává-li v chrabrosti za svými společníky; pro jeho družinu je potupné nevyrovnat se ve ctnosti svému vladaři. Je věčnou hanbou přežít svého vladaře a nejposvátnějším závazkem je jej bránit.*“⁷⁷ Tato přednost dávána osobní nezávislosti je podle Montesquieua rovněž příčinou toho, že Germáni odmítali tělesné tresty.⁷⁸ Na rozdíl od despotie, která je zvůlí a potlačuje nezávislost poddaných, dopadá na ně svoji svévolnou mocí a činí z lidí otroky, si mezi Germány každý byl jist, že bude moci bojovat o svoji čest v souboji, jehož pravidla byla předem stanovena.⁷⁹ Germáni tak byli svobodni nejen ve smyslu nezávislosti – to je podle Montesquieua svoboda divochů –, ale i z hlediska definice politické svobody skrze oprávněný pocit bezpečí. Souboj sice vyhrál ten, kdo byl silnější (obratnější), nikoli nutně ten, na jehož straně byla pravda, to však bylo v souladu s mravy Germánů. Neexistovala zde tedy arbitrárnost, kterou najdeme v despotii, kde si člověk není jistý svým životem ani majetkem. Proto Montesquieu může napsat: „*Tvrdím tedy, že v okolnostech té doby, kdy byl zaveden důkaz souborem a zkouška rozžhaveným železem nebo vroucí vodou, existoval takový soulad mezi těmito zákony a mravy, že tyto zákony byly spíše nespravedlivé, než že by působily nespravedlnosti, že jejich důsledky byly nevinnější než jejich příčiny, že urážely více spravedlnost, než znásilňovaly její práva, a že byly spíše nerozumné než tyranské.*“⁸⁰

Závěr: Montesquieuova metoda

Již jsme psali, že Montesquieu končí XXVIII. knihu nečekaně v okamžiku, kdy se ve svém historickém popisu dostane do doby vzniku soudní procedury v moderním slova smyslu, tedy z jistého pohledu na počátku celého procesu. Místo, aby svoji myšlenku rozvinul, ostrým zlomem svůj výklad uzavírá. Nejde mu totiž o to věci *vykládat*, ale *nahlížet* je v jejich podstatě. Co nám tedy tato kniha ukazuje? Domníváme se, že Montesquieu chce zdůraznit především dvě věci: i přes svou nesmyslnost a nespravedlnost, která z našeho pohledu stála v základu soudních soubojů, měl tento způsob řešení při svá pevně daná pravidla a plnil svoji roli, tj. řešil spory ve společnosti. Avšak nejen to, tato pravidla navíc podporovala ducha svobody a vedla ke zrodu cti, jejíž pravidla umožňují uchování svobody ve francouzské monarchii, kde neexistují ústavní záruky tak jako v Anglii.

Montesquieuovu metodu, jak jsme ji viděli uplatněnou v XXVIII. knize, můžeme shrnout do tří kroků: 1) Montesquieu je ve svém zkoumání veden přesvědčením, že lidé jsou sice často prodchnuti předsudky, nerozumností a pověřivostí, takže nařízení, která ve společnosti přijmou, nejsou spravedlivá a správná, neznamená to však, že by neexistovala pravidla a rozumnost v samotném provedení těchto nařízení. Kdo chce nahlédnout

⁷⁴ Ibidem, XXVIII, 23, s. 259.

⁷⁵ Montesquieu opakovaně mluví o „zákonech“ a „zákonících“, pravidla však nejprve nebyla psaná.

⁷⁶ Montesquieu zde sleduje římské autory, především Caesara a Tacita, viz úvodní kapitoly XXX. knihy.

⁷⁷ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXX, 3, s. 324.

⁷⁸ Montesquieu způsob řešení sporů pomocí náhrad podrobně rozebírá ve XXX: MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXX, 19, s. 353–357. Naopak v despotii jsou běžné ponižující tělesné tresty jako např. bití holí.

⁷⁹ Montesquieu v knize řeší i možnosti, jak mohla čest hájit žena; souboj místo ní podstupoval vybraný rytíř.

⁸⁰ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XXVIII, 18, s. 250.

zřízení určitého státu, musí se sám zbavit předsudků a nezatíženým pohledem odhalovat příčiny jednotlivých jevů. Jinak řečeno, vždy má význam zkoumat rozličná nařízení přijatá ve všech možných zemích světa a snažit se nalézt důvody, které lidi vedly k jejich přijetí.

2) To ovšem neznamena, že by bylo možné vše ospravedlnit. Jestliže podle Montesquieua neexistuje jedno nejlepší zřízení, neboť zřízení každého státu má být v souladu s duchem národa, který v něm žije, to znamená s jeho mravy, zvyky, náboženstvím, geografickou polohou, počtem obyvatel, historickým vývojem atd., existuje zřízení, které je nejhorší, neboť potlačuje přirozenost člověka jako svobodné bytosti. Lidé přirozeně směřují ke svobodě, dosáhnout svobodného zřízení je však obtížné; důvod, proč lidé mnohem častěji trpí pod tyranií, tkví v jednoduchosti jejího ustavení a přetrvání.⁸¹ Svoboda není lidem daná určitým politickým zřízením jako takovým, je výsledkem promyšleného uspořádání mocí ve státě, kromě toho ji mohou podporovat mravy a pevně daná pravidla (případ cti). Zásadním kritériem při posuzování různých praktik je tak možnost svobodné realizace člověka, která nám umožní odmítnout arbitrárnost přítomnou v japonských zákonech, a zároveň přijmout absurdnost germánského souboje. Příklad Japonska je zajisté extrémní, domníváme se však, že dobře umožňuje nahlédnout rozdíl mezi nespravedlností a nesmyslností soudního souboje na straně na jedné a tyranských zákonů na straně druhé: soudní souboj vycházel ze svobodného ducha Germánů a přicházel s ustanovenými pravidly, zatímco tyranie zákonů vede v Japonsku poddané k naprosté nejistotě z hlediska toho, kdy na ně dopadne ruka moci, ve své přepjatosti navíc tyto kruté zákony způsobují beztrestnost, neboť jejich dodržení není možné vymáhat.

3) Svoboda je dobro samo o sobě, jak píše Montesquieu, „*ono dobro, díky němuž se můžeme těšit z jiných dober*“.⁸² Přestože je život ve svobodě cílem lidských bytostí, neboť je ve shodě s jejich přirozeností, není dobré snažit se zajistit ve státě v danou chvíli co nejvíce svobody bez ohledu na vnější okolnosti. Tento postup k cíli nevede, jeho výsledkem je naopak často poroba. Již když Montesquieu definuje, co to je „*duch zákonů*“, píše: „*zákony musí být ve vztahu ke stupni svobody, kterou může ústava snést*“.⁸³ Svoboda je dobrá bezpodmínečně, to však neznamena, že by byla bezpodmínečně dobrá její nejvyšší míra. Ve stejném duchu pak v závěru prvního dílu, v kapitole nazvané *Proč je nutné, aby byli lidé na nejlepší zákony připraveni*, Montesquieu uvádí: „*dokonce i svoboda se lidu, který nebyl navyklý se z ní těšit, zdála nesnesitelná. Stejně tak je čistý vzduch někdy škodlivý těm, kdo žijí v zemi protkané močály*“.⁸⁴

Germáni byli svobodným národem ve smyslu své nezávislosti, které si velmi cenili. Aby se však navzájem nepobili a mohli se těšit z politické svobody, tj. z oprávněného pocitu bezpečí, z volnosti v zákonném rámci, bylo nutné určitá pravidla vytvořit. Důležitější než spravedlnost těchto pravidel byl jejich soulad s povahou tehdejších lidí a jejich mravů a to, že tato pravidla vycházela z nezávislého ducha. Více než nespravedlnost uráží svobodu arbitrárnost vedoucí ke strachu.

Můžeme tak říci, že Montesquieu je osvíceneckým autorem v pravém slova smyslu. Jeho cílem v *Duchu zákonů* je obsáhnout všechna existující zřízení spolu s různými faktory, které je ovlivňují. Z tohoto hlediska je jeho přístup „sociologický“ a Montesquieu je

⁸¹ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, V, 14, s. 81.

⁸² MONTESQUIEU. *Pensées. Le Spicilège*, myšlenka 1574, s. 501.

⁸³ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, I, 3, s. 21.

⁸⁴ *Ibidem*, XIX, 2, s. 345. Těž „*Tázali se Solóni, jsou-li zákony, které dal Athéňanům, nejlepší: 'Dal jsem jim nejlepší zákony z těch, jež mohli snést' odpověděl.*“ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, XIX, 21, s. 358.

právem považován za předchůdce této vědy, či přímo za jejího zakladatele.⁸⁵ V duchu své doby je však Montesquieu autorem normativním: když popisuje určitou praxi, zvyk či zákon, zároveň je i hodnotí, a popis jednotlivých zřízení je u něj neoddělitelně spjat s tázáním, jaký život zde může člověk jakožto svou přirozeností svobodná bytost žít. Jeho cílem je působit na občany i na zákonodárce, neboť hrozba despotie, a tedy „znásilnění lidské přirozenosti“, je skutečná, a to nejen ve Francii (o kterou mu jde především). Jeho přístup tak dnes můžeme oprávněně chápat jako dobově poplatný a jeho tázání jako nedostatečně vědecké. Normativně orientovaný přístup však tvoří sílu politické filosofie a dnes, kdy jsou zpochybňovány zásady, na nichž stojí liberální demokracie, se návrat k autorům 18. století jeví jako nanejvýš potřebný.

Vraťme se na závěr ještě jednou k *Předmluvě*, která představuje klíč k pochopení celého díla. Montesquieu zde zdůrazňuje propojenost jednotlivých jevů ve společnosti, pouto, které v jeho výkladu pojí jednotlivé poučky (Montesquieu píše „pravdy“) a zdůrazňuje důležitost promýšlení detailů pro pochopení celé věci. Pro pochopení vlastní metody Montesquieu zvolil dva příklady, které se musely zdát odtažitě již jeho současníkům. Antický Řím byl tehdy častým tématem debat nejen mezi mysliteli republikánské tradice, nikoli však z hlediska svých zákonů o nástupnictví. Stejně tak v 18. století hýbala francouzskými intelektuálními kruhy otázka původu francouzské monarchie, která se přímo dotýkala postavení šlechty a třetího stavu v království, praxe Božího soudu však musela připadat jeho současníkům jako nesmyslný zvyk temné doby. Domníváme se, že Montesquieu zvolil tyto „okrajové“ příklady právě proto, že jeho cíl je metodologický: autor ukazuje, jak máme my sami uvažovat o zákonech (či institucích) každého národa, jak máme překonat vlastní předsudky. V tomto ohledu je autorův cíl stále aktuální. O nadčasovosti svého počínání byl ostatně přesvědčen i sám Montesquieu: „*Čtenář tu [v Duchu zákonů] nenajde oslnivé objevy, které, jak se zdá, charakterizují dnešní díla. Stačí totiž, abychom se na věci podívali s určitým odstupem, a tyto oslnivé objevnosti zmizí; vznikají většinou jen tehdy, když se celý duch vrhne jedním směrem a vše ostatní opustí.*“⁸⁶

⁸⁵ Viz ARON, R. *Montesquieu*. In: *Les étapes de la pensée sociologique*. Paris: Gallimard, 1976, s. 27–76; též DURKHEIM, E. *Montesquieu et Rousseau, précurseurs de la sociologie*. Paris: Librairie Marcel Rivière, 1953.

⁸⁶ MONTESQUIEU. *O duchu zákonů*, Předmluva, s. 12.

On Method in Jurisprudence: Montesquieu, On the Spirit of the Laws, Book XXVIII

Hana Fořtová

Abstract: The paper discusses book XXVIII of the Spirit of the Laws devoted to the practice of judicial combat, which replaced judicial procedure in the course of the development of Frank monarchy. Our aim is to use this case to explain Montesquieu's understanding of the "method in jurisprudence". Throughout his book, the author stresses that his aim is not to "interpret" the laws" but rather to "reflect upon" them and to make the reader understand the laws in all possible relations. The last part of the volume (Books XXVII–XXXI) largely examines the laws from a historical perspective. Montesquieu acknowledges the unreasonableness and injustice of the judicial combat as a way of settling disputes (the stronger and more skilful one was in the right) nevertheless he defends its existence because this practice maintained the society thanks to a set of fixed rules and thus prevented the outburst of violence. This custom itself was not reasonable but the way of handling it was. This, however, does not mean that anything could be justified. Montesquieu demonstrates that the rules concerning the judicial combat respected the free spirit of the Franks and were based on the principal of honour which guaranteed the required realm of freedom in the French monarchy. While in England, liberty was maintained by constitutional arrangement, in France it was safeguarded by manners. Liberty is the leading criterion in judging individual laws; that is why despotism must be rejected. While it may provide social stability, it violates the nature of man as free being.

Key words: Montesquieu, On the Spirit of the Laws, political philosophy, method, Franks, liberty